

Magyar királyfi és örmény királyleány.

Irta

Dr. SIMAY JÁNOS.

A magyarok története az örményekével nem egy érintkezési pontot tár elénk.

Ha el is tekintünk attól, hogy Armenia népének egy kisdud ága az Ararat tövében hátrahagyott hazájától viharos események által végkép elszakítva a Kárpátok földjén gondviselés-szerűen új hazát talált, melynek élete és története két század óta az örménynek is legsajátabb multját képezi a magyar földön, — krónikáink és történetíróink nem egy emléket tartották fenn azon jóval régibb, nevezetesen a népvándorlás idejére eső szomszédos érintkezésnek, melyben az örmény és a magyar már ázsiai ős hazájukban állottak egymással.

De mind a mellett alig mutathatunk fel érdekesebb és meglepőbb példát ez érintkezési pontok köréből, mintha a középkornak a keresztes hadjáratok történetét tárgyazó részében lapozva, — rátalálunk egy magyar királyfira, kinek menyasszonya örmény királyleány volt, maga pedig örmény trónörökös.

Ez a királyfi az Árpádház tagja, II. Endre magyar királynak hasonnevű fia volt.

Mint Szalay is említi nagy történeti munkájában:*) jezsusalemi András, magyar király hasonló nevű fiát eljegyezte Leo örmény király leányával, oly feltétellel, hogy a magyar királyfi egyszersmind Leo örököse legyen Antiochia fejedelmi székén. Csak Leonak közbejött korai halála folytán maradt el a frigy megvalósulása s a két királyi udvar és a két nemzet közti szorosabb egyesülés.

*) Első kötet, hatodik könyv, 302 lap.

Budai „Magyarország historiájának Lexicon“-ában szintén megemlékezik e ma már regeszerűen hangzó történeti eseményről, — mely valóban nevezetes és teljes megvalósulása esetén nagy horderejűvé válandott érintkezési pontját képezi vala egy európai és egy attól távol eső ázsiai nemzeti állam külön mederben folyó történetének, — mely mindkét királyságnak közös és praegnans vonását képezé mégis a kereszténységnek mindkettőben eleven kifejezésre jutott szelleme.

Budai elbeszélése szerint: Leo, az örmények királya, hogy erősebb lehessen a magyarok szövetsége által a törökök ellenében, II. András magyar királylyal, midőn ez a Szentföldről visszautazott Syriába, Antiochiában oly egyességre lépett, hogy leányát, a magyar királynak a meráni Gertrud királynétől született András nevű harmadik fia vegye feleségül, Leo pedig majdan a maga koronáját és egész Örményországot a magyar királyfi nejeire fogja hagyni.

Hogy a dolog annál bizonyosabb legyen, országának nagyjait Leo meg is eskette, hogy az országot örök hűséggel adják át az ifjú András herczegnek és maradékainak.

Ez egyezségről András király is, Leo is levelet küldtek a római pápának, hogy azt hagyja helybe. A két királyi apa közt létrejött családi és öröklési szerződést III. Honorius pápa azon hozzáadással erősítette meg (1219-ben), hogy András herczeg jövődöbeli nejeének halála után is birja Örményországot. — (L. II. András és III. Honorius leveleit Raynald-nál: *Annales ecclesiast.*) De az alkudozások után Leo csak hamar meghalt, mielőtt az ifjú András herczeg Örményországba mehetett volna. Így aztán az örmény királyságtól végkép elesett.

De mind a Leo leánya, mind Örményország kaposabb árva volt, írja továbbá Budai, sem hogy azok még idejében alkalmas tutor-ra ne találtak volna!

Az ifjú András herczeg jegyesét ugyanis Fülöp, az antiochiai fejedelem fia vette nőül, s ezzel együtt Örményországot is elnyerte. Kétségkívül nem könnyen szenvedte ezt András magyar király, de tűrnie kellett, mert itthon is elég baja volt — mondja irónk — a második fiával: Kálmánnal, a kinek kezénél nehezen tartóztathatta Galitz- és Lodomér országokat, sőt Kálmánt csak oly ígéret mellett szabadította

apostoli helynökévé örmény lelkész neveztetett ki a római Szentszék által.

Ezek után legyen szabad tüzetesebben jelezni azokat, kik a magyar korona békés égalja alatt második hazájukat föltalálni szerencsések lehettek... s szólani ezen beköltözött örményeknek életviszonyairól.

Mint a magyar krónikások: Turoczy és Kézai okmányaikban tanusítják, örmények már a 9- és 10-ik században jöttek be s Esztergom környékén, különösen pedig Erdélyben — több helyen — telepedtek le. E krónikások ugyanis megjegyzik, hogy: Géza vezér, Szt-István és a következő királyok napjaiban csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények stb. telepedtek le Magyarországon; tehát azon korban, midőn az örmények az arab, perzsa és saracen népek kegyetlensége elől nagyrésziut Krimbe, majd a görög, orosz és lengyel tartományokba menekülvén, a népvándorlás alkalmával a kazárokkal s magyarokkal egyesülve, telepedtek le Magyarországon.

A magyarországi örmény gyarmatok régiségéről tanuskodik IV-ik Béla királyi oklevele, melyet az esztergomi örmény polgárok részére 1243-ban megújított: „Miután király urunknak — mondja Fejér György — és elődjeinek idején az Esztergomban letelepült örmények szabadságáról nyert kiváltságlevél az egész Esztergom környékét feldúló tatárok pusztításai miatt elveszett, maga Béla király, szabadságukat megőrzendő a kiváltságlevelet számukra megújította.“

Ugyancsak nevezett író említi, hogy a király 1281-ben az Agoston-rendű szerzeteseknek adományozá az örmények birtokát szerzetük kiépítése végett. S hogy léteztek Esztergomban örmények az érseki káptalan tagjai közt is, azt Májer István jelenlegi esztergomi kanonok állítja, midőn egy örmény kanonokról tesz említést. Benkő József az örmény Tamás prepostról szintén közöl megjegyzéseket; sőt nem valószínűtlen, — örmény hangzású nevek után ítélve, — hogy a Gregoriáne nevű érsekek is örmény eredetűek voltak. Erdélyben az Örményes nevezetű helységek, örmény lakokra emlékeztetnek. . . .

Azonban a mostan élő erdélyi örmények ősei később (1672) költöztek be. Mint az események igazolják, miután

1239-ben Áni város, mely a Pakratida uralkodó-ház alatt az ország fővárosa — Sirág megye büszkesége — az arabok, perzsák s utoljára a tatárok által feldúlattott, 1319-ben pedig az iszonyú földrengés halomra dönté azt, a millionyi lakosság elmenekült a szélrözsa minden irányában. Egy része Kaukáziába jött; azonban sorsuk itt sem lett békésebb; mert a kipszák törzsű tatárok életöket, vagyonukat mind-egyre veszélyeztették. Egy századon át fegyveres kézzel védték magukat a berohanások ellen, mígnem — az iszonyú tatár csordának ellenállani képesek nem lévén, csaknem megtizedelve Krimbe menekültek, hol — e félsziget ekkor a genuai köztársaság alatt állott — barátságos fogadtatásban részesültek. Itt az örmények szorgalma e félszigetet virágzásra emelé, regényes falvak, fallal körített erődök, templomok épültek, Kaffát (Theodosia, Feodosia) körfallal és erődítvényekkel látták el s az európai kereskedés legnevezetesebb rakpartjává tevék. E hasznos szolgálatok által annyira megnyerék a genuaiak kegyét, hogy Krim védelmét rájuk bízták. De a sors itt sem kedvezett sokáig nekik; mert a mongol-tatárok, kik Batu khán vezérlete alatt, — mindenütt pusztítva — Európát beszáguldozták, visszatértek Krim szomszédságában levő Kis-Tatárországba és folyton nyugtalaníták az örményeket; egyik erődöt a másik után vették be s a félsziget belsejébe hatolván Kaffát ostromzár alá vették; de az örmények hősiessége által visszaverettek. Erre a tatár sereghez még törökök is csatlakoznak s a várost 300 hajóval zárolák körül. Az örmények látván, hogy a genuai köztársaság nem siet segítségökre és hogy a falak terjedelme s rozszant állapota miatt magukat fönn nem tarthatják, miután az éhség is nőttön nőtt, a várost esküvel kötelező föltét alatt feladták ugyan, de maguk számára szabad elmenetelt kötöttek ki; azonban ennek ellenére 1475-ben az egyesült tatár-török sereg Krimiát elpusztította s a lakosság főbjeit felkonczolta. — Most az üldözöttek, kik remélték, hogy a keresztény fejedelmek birodalmában feltalálják az ohajtott biztóságot, átköltöztek Lengyelország: Lemberg, Kamenicz, Stanislau, Mohilev, Luczgamaja, — Moldvának Jassy, Suczava, Román, Fogsán, Botusán községeibe, s innen Erdélybe, mint ezt igazolják az itteni örmények közt előforduló ezen

család nevek is: Voith, Kámenczi, Czárán, Fogsánczi, Pátrubán stb. és az örmény nyelvben előforduló tatár, román szavak.

A történetirók az Áni városból menekült örmények beköltözését a szomszédos Moldovából így adják elő: Duka, Moldova fejedelme, czélül tűzte ki magának, hogy fejedelemsége alatt a különféle nemzetbelieket a román nemzettestbe beolvassza; ez okból, semmi kényszer eszköztől vissza nem rettenve, az örmények ellen is üldözést támasztott; ezek hitök s nemzetiségök fentartása érdekében fegyvert ragadván, a fejedelmet Szucsava várába szorították 1669-ben. A megszorult fejedelem segítségért esedezett, s a törökök, kik épen Kamenic lengyelországi erőd ostromával és a lengyel lázadás elfojtásával valának elfoglalva, Kamenic bevétele után a zsarnokot várfogságából kiszabadították.

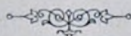
A törökök által kiszabadított fejedelem boszújától tartván az örmények, az erdélyi havasok aljába menekültek, hol 3 évi tengés után mintegy 3000 család I. Apaffi M. fejedelem által befogadtatott 1672-ben. Apaffi a menekülők előtt szívesen nyitotta meg a török-tatár dúlás által nagyon kipusztult Erdélyt, sőt a kereskedés előmozdítása végett még kiváltságokkal is felruházta őket. II. Apaffi megengedte 1696-ban, hogy nemzeti birót és tanácsot választhassanak és intézkedett, hogy senkit se tegyenek az örmények közül rabszolgává, hanem az „Örmény Compania“ szabadon üzhesse iparát. Az Erdélyben letelepülő örmények vezére Daniel Todor volt, nemzetének büszkesége, ki Apaffi alatt nemesi jogot nyert.

Erdély következő fejedelmei, u. m.: III. Károly, Mária Terézia, II. József királyok tapasztalván az örményeknek a trón iránti hűségét, újabb szabadalmakkal látták el őket. Az örmények építették Szamosujvárt és Erzsébetvárost első Leopold király idejében.

A magyar korona csakhamar kedves hazája lett a válásuk miatt üldözött menekülteknek; a kereskedés azon helységekből, hol kezdetben letelepültek, mint: Gyergyó-Szt-Miklós, Csik-Szépviz, Besztercze, Görgény, Petele, Fehérvár, Ebesfalva és Szamosujvár, a tulajdonképeni Magyarországra is beédesgette őket; itt aztán terjedelmes birtokokat vásároltak; némelyek tudományos képzettségök által eljutottak

a ministeri, legfőbb számvevőszéki, hadvezéri, országos képviselői állásokra. . . .

Ezekben foglaltatik röviden a hazájuk romjaiból menekült örmények jelen állapota. S most örömmel mondhatjuk, hogy a multban szenvedett balsorsot megelégette a kegyelmek Ura s sorsunkat kedvezőbbre változtatta. . . . Azon népek ellenben, kik az örmények kiűzői voltak, részint letűntek végkép a történelem színpadáról, részint eltörpültek erkölcsi süllyedésök alatt. Az örmény pedig annyi balsors után máig is áll, — és fennállását az ősoktól öröklött nemzeti érenyeinek: hűség, mérséklet, önfeláldozás s mély belátásnak köszönheti; mert az országok támasza a nemes erkölcs — míg ez él, addig népe is élni fog.

Ujabb nyílt levél az Armenia t. szerkesztőségéhez.

Vettem t. szerkesztő ur szívésségéből Lukácsy Kristófnak „A magyarok őseleiről örmény kútfők után“ irt becses művét. Mellőzve a néhai szerzőnek, a régiség homályából soha föl nem deríthető kutatásait, a műnek „Befejezése: Örmények Erdély- és Magyarhonban, a régibb s újabb korban“ érdeklé különösen figyelmemet. Meggyőződtem ebből, hogy nemcsak „bolgár-böszörmény“, de valóságos „örmény“ telepek is voltak Magyarországon az Árpádok alatt, az Ürmény s több rendbeli Örményes, Talmács — valószínűleg az Illés által is idézett szebenvidéki „Thalmus“, helyesebben Talmács nevű falvakban. Megerősítik ezt az esztergomi örmények részére IV. Béla és IV. László királyok által adott okmányok is.

Hogy örmények, a kozárok társaságában részt vettek volna a magyar honfoglalásában: kételkedem. Kozárok, besenyők, bolgárok, örmények, a honfoglalás után telepedtek be. Különösen az örményeket, a magyarok társaságában honfoglaló kun-kabarokkal, a Kaukaszus hegyek közti egykori jó szomszédságnak emlékezete hozta közénk.

A Kaukáz bércek nyugoti oldalain laktak ugyanis a kabarok,*) kikről a tartomány maig kabardá-nak neveztetik. A keleti oldalon pedig laktak az örmények, kik a kabarokkal e hegyszorosokon át csere-kereskedést űztek. Kabarda (Kabardah v. dag = kabarhegy) vidékéről, a Kaukáz előhegyei tartományából, két folyam megy a kaspi tengerbe: a Kuma és Terek. Császárfi Konstantin szerint a kabarok, kik a honfoglaló turk-magyarokhoz csatlakoztak, ezeknél erősebbek voltak. Béla névtelen jegyzője ezen kabarokat kumánoknak írja, kiket valamint az utóbb beköltözött kumánokat, az utókor tévesztett össze Attila hunjaival és az avar v. várkunokkal. És valamint a kabarda tartománynevét a kabarokra vonatkoztatja: a kumanok neve nem vonatkozik-e a Kuma folyam nevére, melynek vidékén laktak, és a Terek név a török-magyarokéra? mert hiszen a bysanti írók a magyarokat török néven ismerték. Még Dukas Mihály koronáján is Géza v. Geobitz, turkok-törökök királyának íratik.

Gyanításaimat, hogy a mohamedánok háborgatásai sok örményt hazájából kiköltözni kényszerített a X és XI-ik században, Lukácsy adatai bizonyosságra emelik. Hogy Magyarországra is feles számmal jöttek, a fönmaradt helynevek tanúsítják. Örmény kereskedők telepedtek Esztergomba is, az Árpádok székvárosába, hol őket a náloknál hatalmasab velencésekkel együtt a tatárok kiirtották. A többi örmények az őket környező nemzetiségek közt fölolvadtak.

HÖKE LAJOS.

*) Különös, hogy a magyar, ki maga is több ízben változtatá tanyáját, mignem mai honában állandóan megtelepedett, más szintén honkereső népeket rólok nevezett igékkal bélyegzett meg. Alkalmassint a kabarokról maradtak fön a kóbor, kóborol — a faluzó ismaelita kalmárokról a kalézol, a norman-varigek — görögül barangokról a barangol, a flanderekről a falangirozik igeszók.

Hanusz lengyel armenista és a galíciai örmények tájnyelve.

Hántesz ámszoreá után SZONGOTT KRISTÓF.

Habár ismeretes az örmények előtt dr. Hanusz János neve, ki 1886-ban az orientalisták bécsi kongresszusának ülésében a lengyel-örmények tájnyelvéről beszédet tartott — mégis nem tartom fölöslegesnek ezen lengyel tudósról, továbbá a „Lengyel-örmények nyelve“ című művé-ről tisztelt olvasóinknak tudósítást adni.

Hanusz, miután a krakói egyetemen nyelvészeti tanulmányait bevégezte, Németországban neves tanárok mellett tanulmányozta a nyelvtudományt, Lipszéban (Brugmann tanár), Berlinben nyelvészeti előadásokat hallgatott; Németország híres tanáraival folytatott levelezésével magát ezen tudomány-ágban csak tökéletesítette. Néhány év alatt ifjú tudósunk a nyelvek megbecsülhetlen kincsét gyűjtötte össze; jártas a szanszkrit és ó-iráni nyelvekben, a görög, latin, goth, német, angol, lithván és az összes sláv nyelvekben, az olasz, francia és alban nyelvben. Ennyi nyelvkincs és az összehasonlító nyelvészet terén tanusított ernyedetlen munkásságával rövid idő alatt oly hir-névre vergődött, hogy fiatal kora dacára a bécsi egyetemi tanárok sorába vétetett fel, kinek szanszkrit és lithván nyelvi és összehasonlító nyelvészeti előadásait számos tanítvány hallgatja.

De itt nem állapodik meg, hanem igyekszik nyelvismereteit gyarapítani. . . . Még ifjú korában érintkezett volt a lengyelországi örményekkel; azért ezek nyelvének szó-hangjai megmaradtak emlékében; most olvasván Müller Frigyes, Hübschmann, Lagarde, Patkanián és másoknak örmény tárgyú dolgozatait (armeniaca, *սովորույն արմեներ*), vágy gerjed kedélyében az örmény nyelv megtanulására; azért elmegy Kutya, a lengyelországi örmény koloniák legnépesebb mezővárosába, hol egy hónapig tartozkodván, megtanulja ezek nyelvét a nép szájából, — és irott könyvekből, feliratokból e nyelv majdnem összes anyagát összegyűjti, ezekből kivonja a nyelv szó szerkezetét, a ragozást és hajlítás mintáit; a szavak alaktanát a betűismével együtt és a sajátos mondásokat az iro-

dalmi és más tájnyelvekkel hasonlítja össze. E szavak gyűjteménye képezi a könyvet, melyre szempillantást vetni akarunk.

Hanusz tanár fent nevezett könyve az örmény nyelvet az ind-európai ősnyelv földialectusai közé sorozza. Az ind-európai ősnyelvet, újabb vizsgálatok után, — melynek főbb kutatói Hubschmann, Brugmann és mások¹⁾ — nyolc dialectusra osztják, melyekből számos más tájnyelv származott. Ezek 1. Ind-iráni vagy árja, 2. örmény,²⁾ 3. lithván-szláv, 4. germán, 5. kelta, 6. olasz-román, 7. görög, 8. lurig (alban) nyelvek.

Miután erről — az újabb nyelvbuvárok vélekedése szerint szólt, előhossa azokat a neves német írókat, kik — közvetve vagy közvetlenül — az összehasonlító nyelvészet útján elég alaposan szólottak az örmény nyelvről; ezek közül a jelentékenyebbek: Petermann, Vindischmann, Bopp F., Müller Fr., Hubschmann, Lagarde, Bartholomae.

Azután szól az örmény betűtanról; a hangzókról úgy mint a mássalhangzókról, összehasonlítja más ind-európai nyelvek betűserejének szabályaival, miből elég alapos szabályokat von le.

Ezen általános főleg az ó-örmény (klasszikus) nyelvre vonatkozó bevezetés után, közeledik fő-tárgya, az örmény tájnyelvekhez, melyekben vezetőül szolgál neki Ájdinián atyának „Az új örmény vizsgálati nyelvtana“ és Patkanian iratai; előhossa, hogy mikép származtak az örmény tájnyelvek a klasszikus ó-nyelvből. A szerző az új örmény irodalmi nyelvet két fő részre osztja: keleti vagyis orosz-örmények

¹⁾ Hubschmann, Brugmann és ezek követői — a régibb nyelvvizsgálóktól való megkülönböztetés végett — magokat »ifjú nyelvészeknek« (junge Grammatiker) nevezik.

²⁾ Hubschmann tanár előtt majdnem minden nyelvész arménista, az örmény nyelvet az iráni nyelv egyik feleségének vagy tájnyelvének tartotta; ő azonban az örményben előforduló iráni vagy perzsa szavakat kiválasztván, vizsgálodva azt látja, hogy az örményben a betűk változásai és egyebek épen azon nyelvi szabályok szerint történnek, mint bármely ind-európai nyelvben. Azután szép hasonlatot hoz fel, midőn így szól: »A ki az örményt az iráni s perzsa nyelv ágának tartja, olyan mint az, ki az angolt a kölcsönvett román szavak miatt, a román nyelv egyik ágának tekintené.«

és nyugati vagy török-örmények (konstantinapolyi) nyelvre, melyek lényeges különbsége az egyes betűk különböző kiejtésében,¹⁾ a távolító eset ragozása az igék jelen idejének és végzetlen múltjának másképen való képzésében áll.

Azután általmegy a lengyel-örmények tájnyelvére, és rövid visszapillantást vet kolóniáikra Bárancz Szádok örmeény író nyomán; továbbá értesítést ad azon írott forrásokról, melyekből szedte a lengyel-örmény tájnyelvre vonatkozó tudományos ismereteit; összehasonlítja e nyelvet az ó-nyelvvel, a mostani irodalmi és a konstantinapolyi tájnyelvel!

Itt felsorolja a szerző a lengyel-örmények tájnyelvében használt összes szókat és tulajdonneveket, és ezeket előbb a klasszikus nyelvvel, azután a mostani irodalmi és más meg más tájnyelvvel hasonlítja össze; minden szónak megmondja francia és lengyel jelentését és használatát. Gyakran hasonlítja össze e szavakat az ind-európai nyelvekkel, és elválasztja az ezen tájnyelvben használt lengyel, román, ruthen, török és más szókat az örmeény szavaktól.

E könyv lengyelül van írva és 132 lapra terjed. Bátran el lehet mondani, hogy e munka nagy készültséggel van írva, mely a szerző mély tudományáról és ernyedetlen munkásságáról tesz tanuságot. Az egész mű az örmeény tájnyelvek részleges tudománya szempontjából, valamint az örmeény összehasonlító nyelvészetre nézve nagy-becsű.

¹⁾ A szerző az orosz-örmények kiejtését az összehasonlító nyelvészet szabályainál régibbnek tartja. Ellenben a török-örmények kiejtésének okául elfogadják az armenisták a német nyelvbuvárnak »a betűk második hangmásolatát« (zweite Lautverschiebung-Secondé transformation des lettres). Ugyanez az eset fordul elő a germán nyelveknél is. Az angol-szász, dán nyelvek, melyek csak ágái a germánoknak, a felsőnémetégi (hochdeutsch) betűk kiejtésének ép ellenkezőjét őrizték meg. Ma napság a felsőnémetégi p, t stb. betűk, az angol, dán.... nyelvekben b, d-nek ejtetnek. Ezt kell mondanunk az orosz-örmeény és a török-örmeény nyelvről is.

Az örmény nemzet ős vallása. ¹⁾

Irta: G. J. G. m.

II.

Az örmény nemzetnek második (II.) főistensége volt: Anahit vagy Anahit asszony (*anahitü digin* = úrnő, királyné) mely névhez rendesen hozzá-járult a nagy jelző is. — Ez Aramaztnak volt teremtménye, a szemérmertességnek anyja ²⁾ az örmény nemzet dicsősége és életadója, ³⁾ Örményország lelke és élete. ⁴⁾ — „Kegyetlenül foglak téged kinoszni — mondá Tiridates, Gergelynek, midőn ezt kényszeríteni akarta a bálvány-imádásra — ha nem ajánlkozol az istenségeknek, különösen ezen Nagyasszonynak, Anahitnak áldozni, ki nemzetünk dicsősége és életadója.“ Hasonlóképen: „Csufołod és gyalázod a Nagy Anahitot, ki által áll és él az örmény föld?“ ⁵⁾

Mondhatjuk, hogy Anahit volt az örmények valóságos nemzeti istensége. — „A perzsáknak minden istenét — mondja Strabo — tisztelik a párthusok és örmények; de különösen az örményeknél nagy tiszteletben áll Anahit.“ — Az istenitiszteletben nagyon buzgó Tiridates, midőn az istenségeknek különböző méltóságairól szól, Anahitnak tulajdonítja a gondviselést, az az a védelmet és oltalmazást. „Szálljon reátok, — úgy mond — teljesség hős Aramazdtól, gondviselés Anahit asszonytól és vitézség örmény országunkra hős Vahagentől?“ ⁶⁾

Anahitnak három temploma volt Örményországban. Az egyik volt Ekegheác (*Ekheghay*) tartomány Eriza falujában ⁷⁾ Itt erőszakolta először Tiridates Szt-Gergelyt, hogy Anahit asszony bálvány képét kínálja meg kedveskedőleg „koszorúval és zöldfa ágakkal.“ — Nagy tiszteletben volt ennek bálványoltára; mert a beteg örmény királyok általában ide szokták követeiket küldeni, hogy számokra gyógyulást eszközöljenek ⁸⁾ és egyszersmind ajándékokat is küldöttek neki köszönet fe-

¹⁾ L. »Armenia« 2. szám, 40. lap.

²⁾ Agathang. V. 48. — ³⁾ Agath. V. 47. — ⁴⁾ Agath. VI. 57.

⁵⁾ Agath. VI. — ⁶⁾ Agath. XII. f. 102 l. — ⁷⁾ Chor. II. k. 13 és 57 f. 189 l. — Agath. V. 45, és CIX. 587 l. — ⁸⁾ Choren. II. k. LX. fej. 284 l.

jében a nyert győzelmekért. ¹⁾ — Nemcsak Armenia minden tartománya, hanem egyszersmind idegen népek előtt is nagy tiszteletben állott ennek képe, magok a római császárok is többször küldöttek ide drága ajándékokat; ezért nagyon gazdag volt ennek temploma ²⁾

Nevezetesen Strabó tesz említést az örmények Erizában levő Anahit templomáról. Az örmények — mondja a többek közt — különböző helyeken építettek templomot Anahitnak; de különös figyelemre méltó az, melyet Ekegheác tartományában állítottak fel. — Görög és római írók, az erizai Anahitot tauriai Anahitnak nevezik. A monda szerint, volt a régi időben Tauriában (a mostani Krimben) Anahitnak egy temploma, a hol Agamemnon leánya Iphigenia volt a papné; ez fivérével Orestessel együtt Tauriából elsökvén, magával hozta volna ide Anahit bálványképét, melyről a monda azt tartja, hogy az, az égből esett le.

Anahitnak második bálványképe Armavirben volt. — Úgy látszik, hogy valamint az Erizában levő bálványoltár, úgy ez is — az Arsacidák idejében — Görögországból hozattak Örményországba. — Azért, ezeket későbbieknek vagy újabbaknak és idegeneknek tarthatjuk, annyival is inkább, mivel maga Chorenei is azt állítja, hogy az azonos a görög Artemissel. ³⁾

Úgy látom, hogy az örmények valódi Anahitja Táron (*Տարոն*) tartománynak Astisát (*Աստիսատ*) szentelt városában volt feállítva, mely mint Karakasián mondja egészen aranyból volt; ⁴⁾ de nagyon hihető, hogy csak aranyozott (*սղնծուծույլ* bégghéndzadzuhl) réz volt. ⁵⁾ Ez az oka, hogy Agathangelosnál Oszgemájr

¹⁾ Agat. I. 29—30 l. — ²⁾ Plutarch. Plin. V. 24. — Dionys Cass. XXXVI. 31. — ³⁾ Chor. II. k. XII és XIII. — ⁴⁾ Karakas örm. itész. tört, 27 270 l.

⁵⁾ Chor. II. k. XII. 181; — vesd össze Katergian, Világtört. I. k. 70 §. 164 l. — Azért használom ezt a kifejezést, mert Chorenei történelmében nem a *սղնծուծ* = voszgeghen vagy *յսղնծ* = hoszgo, arany, aranyból való, hanem a *սղնծուծ* = voszgezodz szót használja, mely szó mostani nyelvtudományunk szerint aranyos-t. aranyozott-at jelent. — Chorenei tagadhatlanul elsőrendű tekintély; de mint katolikus püspök, már hivatalánál fogva sem dicsérhette nagyon az akkor keletkezett — és az ő véleménye szerint, úgyis gyenge lábon álló — örmény keresztény egyház hivei előtt a po-

(*Αυθηδία* arany anya), Oszgedzin (*Αυθηδία* arany szülött) és Oszgehád (*Αυθηδία* arany metszetű) neveket visel. ¹⁾

A római hadvezér Lucullus — mintegy félszázaddal Kr. előtt — ennek az Anahitnak feláldozandó szarvas marhákat látott, melyek az isten-asszony jegyével voltak megbélyegezve. Ezek itt-ott legeltek; de azért senki se merészelt hozzájuk közeledni. Plinius szerint, Antonius római hadvezér — Lucullusnál valamivel később — Anahitnak ezen arany (?) képét Örményországból elvitette. Valószínű, hogy ennek helyére egy más tétetett, mivel a negyedik század elején — ekkor tértek át az örmények Krisztus hitére — még fennállott Astisat városában Anahitnak bálványképe, melyet Világosító-Szt-Gergely rontott le. ²⁾

Úgy látszik, hogy Anahit kultusa Örményországban — a legrégebbi időkben — hasonló volt a görögök Aphrodite kultusához; mert Strabo, miután elbeszéli, hogy az örmények Anahit tiszteletére férfiakat és nőket áldoztak (?) ekép folytatja: „Még eddig nincs min csodálkoznunk; mert az örmények istenitisztelete még tovább megy, nálok szokásban van, hogy a nagy úrak szűz leányaikat feláldozzák az istenségeknek; de azért ez egyáltalában gátul nem szolgál arra, hogy ezek — habár nagyon szemérmetlenül viselték magokat Anahit templomában — könnyen ne találjanak férfiakat, a kik minden lelki furdalás nélkül őket nőül vegyék.” ³⁾

III. Vahagen, vagy Hős Vahagen (*Βαχάγης*) I. Digranes fia, a Vahuni család ősapja, a híres kolthani regészek által megénekelte és halhatatlanná tett istenség. ⁴⁾ A vahuniak ezt a görögök Herkulesével azonosítják, mivel az ennek tulajdonított hőstettek, nagyon hasonlítanak annak tetteihez. A Vahuni család azt a Herkules-bálványképet, melyet elsajátított, Taron tartomány Astisat városába — saját birtokába — helyezte el. ⁵⁾ — Ennek temploma, mely Vahevahian vagy Sárkány-

gány vallást, annak templomait, bálványképeit stb. Lehetséges, hogy itt is csak azért használja az aranyozott szót, hogy a bálványkép külső becsét kisebbitse. — Különben a régiségbuvárok dolga megvizsgálni azt, hogy akkor (ezelőtt 18–20 századdal) az arany vagy az aranyozott tárgyak voltak általános használatban? Én azt hiszem, könnyebb volt akkor valamit aranyból elkészíteni, mint a rézből való tárgyat megaranyozni.

¹⁾ Agath. CXIV fej. 603 l. — ²⁾ Agath. CXIV 603 l. — ³⁾ Strabo XI. 16. — ⁴⁾ Choren, I. k. XXXI. f. 126—127. ⁵⁾ Chor. II. k. XII. f. 182.

ölő Vahagennek (Visabaghagh-Vahagni) neveztetett, Astisat szentelt városa három templomának egyike volt. Ezen templom, mely az örmény harcziás királyoknak áldozó szent helye volt, ¹⁾ nagyon gazdag volt, mivel tömérdek ajándékot küldöttek ide a leghatalmasabb királyok.

Ezen három fő-istenségen kívül, voltak még más istenségek is, mint:

1. Túr. Ez általában véve, az árja nemzeteknél rendes istenség volt... és úgy látszik, hogy Apolloval azonos. Ennek bálványképét I. Artaxes hozta Örményországba. ²⁾ Túrt az örmény nemzet Aramazd akarata nyilvánítójának, az állam fejtőjének, az irodalom és bölcsesség oltalmazójának tartotta; azért ennek temploma, mely Artaxata város országútján állott, ³⁾ Aramazt levéltár írójának (*Պիւսի գրչի Արամազդ*) vagy a Tudomány-művészet templomának (*Ուսման օրհանրութիւնի մեծաւն*) neveztetett. ⁴⁾

2. Mêrhagan (fény, nap, tűz) istenség; ez is az árja nemzeteknek volt saját istensége; ez — úgy látszik — hasonló a görög Hephaestushoz (Vulcanus), kinek képe II. Artaxes (111—86 Kr. e.) Arsacida király által hozatott Armeniába. ⁵⁾ — Ennek Bagavan, vagy Bagaharidsban felállított oltárán tűz égett. ⁶⁾ — Artasir sasanita, a meghódított Örményország elfoglalása után azt a parancsot adta, hogy Armavir és Artaxata szentelt városokban levő istenségek oltárai romboltassanak le, de a bagavani Mêrhagan istenség oltárán levő tűz folytonosan égjen. ⁷⁾

3. Nanea istenség — úgy látszik — azonos a görög Athene-vel (Minerva), melynek bálványképe Görögországból hozatott Armeniába. ⁸⁾ Ennek temploma Thil szentelt mezővárosban volt. ⁹⁾

4. Barsamin istenség egészen ismeretlen a görögök előtt. II. Tigranes (86—53 Kr. e.) ennek bálványképét Mesopotámiában találta meg, honnan azt egyenesen Örményországba küldötte azzal a parancsolattal, hogy Thorthán mezővárosá-

¹⁾ Agathang. CXIII fej. 602 603. — ²⁾ Chor. II. k. XII. f. 181—182. — ³⁾ Chor. XLIX. II. k. 262. V. ö. Agath. CVIII. 580. — ⁴⁾ Agath. CVIII. 580. — ⁵⁾ Chor. II. k. XII. f. 183 l. — ⁶⁾ Agath. CX, 590 l. — ⁷⁾ Chor. II. k. LXXVII. f. 322 l. — ⁸⁾ Chor. II k. XII. fej. 183 l. — ⁹⁾ Agath. CX. 587.

ban állítsák fel. Ennek bálványképe fény-fehér (szbidagaphar) istenségnek is neveztetett; ¹⁾ mert anyaga elefántcsont, jegecz és ezüst volt. ²⁾ — Valószínű, hogy ez a Barsamin az, kiről Chorenei azt állítja, hogy a syrusok istenítették és sok ideig imádták. ³⁾

5. Nebud vagy Nabod, Bel, Bachnigal, Tharata inkább syriai istenségeknek tekinthetők; ezeket, mint családi isteneket, különösen Abagar fejedelem tisztelte Mesopotamiában. ⁴⁾

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Egy új örmény folyóirat. A bécsi tudós mechitharista kongregazio, melynek hivatása — szervezeténél fogva — a tudomány terjesztése, alapszabályai egyik főpontjának kívánt ismét eleget tenni, midőn jelen év elejétől egy új vállalatra határozta el magát.

A „Havi Szemle *Համիտու Ամսօրագիր*” nevet viselő havi folyóirat bizonyára csak folytatása az 1847-ben megindult Európa című nagyírú heti lapnak, mely később napi lappá változott át.

Nagyon szépen szól, az 1878-ban Velencében megjelent „Örmény irodalom történelme” című munkának írója, a — már akkor megszűnt — bécsi „Európa” napi lapról. „Valóban — úgy mond — a lapirodalom, a sajtó erélyes munkássága által, nagyon szükséges és kipótolhatlan szolgálatot tett Armeniának: mindazonáltal, az örmény nemzetnek valódi európai iránylyal és alapos tudománnyal szerkesztett lapra volt szüksége. — Okos és messzelátó személyek a bécsi mechitharista atyák fáradságától várták ezt az áldozatkésztséget. — Nem csak az atyák nagy szorgalma és tudományos buvárlata, hanem egyszersmind a hely a hol laktak, nyújtott nagy könnyűséget és fontos alkalmat azon czéluk elérésére, melyet a nemzet magának kitűzött,

A gőzgépek közvetlen összeköttetésbe hozták a nagy Keletet, Ausztria fővárosával.

A fenn említett előnyök komoly megfontolása után, a tudós atyák, szívesen vállalkoztak, a nemzet ezen jogos igényének eleget tenni. — Ennél fogva meg is indítottak 1847-ben egy heti lapot, melynek „Európa” nevet adtak. Maga a cím eléggé megmutatja a szerkesztők célját. Európai alaposság, — művészeti tökéletesség, újdonságok sokasága, philologiai és tudományos cikkek sorozata — voltak a tudós atyáktól szerkesztett lapnak tulajdonságai; — ezekért az örmény nemzet e lapot természetesen nagyon megked-

¹⁾ Agath. CIX. 585. — ²⁾ Choren. II. k. XIV. f. 190 l. —

³⁾ Choren. I. k. XIV. fej. 72 l. Par-Semse a syriai nyelvben annyit jelent, mint nap fia. — ⁴⁾ Chor. II. k. XXVII. fej. 214 l.

velte. — Álló tizenegy esztendeig folytatták ezen lap szerkesztését, midőn 1858-ban látván, hogy a politikai lapok száma Keleten napról napra szaporodik és a távirati tudósítások, a távol levő városokban szerkesztett lapok-, és különösen a napilapok újdonságainak nagy hátrányára vannak; kényszerítve érezték magokat, mindennap megjelenő lapjoknak más alakot adni.

Igy változott át az „Európa“ hetenként megjelenő philologiai lappá. Ekkor a lap címéhez hozzájárult még e jelző: családi lap. — Ez által akarták kielégíteni a vágyat, mely ekkor tájban ébredt fel az örmény nemzetben a regényköltészet iránt. Az újalakú Európában találunk sok becses és kellemes regényt, újabbnál újabb, hasznos és élvezetes tudósítást. Hanem ennek se volt hosszú élete, . . . ennek is meg kellett szünnie.

Most harmadik ízben fogott a társaság a vállalathoz. — Az új folyóirat, mint mondom, jelen év január havában indult meg Havi Szemle (Hántesz Ánszoreá) cím alatt. A lap külső kiállítása nagyon csinos, nyomtatása tiszta és egy-egy füzeté 16 nagy negyed-rét lapot foglal magában. — Tartalma meglehetősen gazdag és tanulságos.

Az előttünk fekvő februári füzetnek tartalma következő: Természettudomány; A fény és meleg lényege — Természet történelem; Természetes és mesterséges álom. — Régészet: a persepólisi ékiratok. — Irodalom: Hanusz lengyel armenista és a galiciai örmények tájnyelve. — A keresztény Örményország és irodalma. — Történelem: Arsaces király. — Tárca: Gavelisia. — Különfélék: Hirek, gazdasági apróságok stb. — A füzetet befejezi egy csinosan összeállított politikai általános szemle.

Benső meggyőződésünk az, hogy ezen folyóirat is ki tesz magáért nemcsak azért; mert a főszerkesztő az egykori öreg Európának munkatársa volt, hanem azért is, mivel a többi szerkesztő-társak is mind tanítványai azon iskolának, mely annak idején olyan derék lappal lepte meg nemzetfeleit, mely az örmény nemzet dicsőségét képezte.

Az orientalisták bécsi kongresszusán, mely a múlt évben tartott, az örmény tudományosság is képviselve volt. Nevezetesen a velencei mechtárista kongregáció küldöttségén kívül, melyből P. Garekin tisztes alakja általános feltűnést keltett — megleleutek még Keletről Patkanoff, szentpétervári egyetemi tanár és Jakub Artin pasa, az egyiptomi közoktatásügyi kormány al-államtitkára; ez utóbbi egy öt tagból álló küldöttség élén. Artin pasa volt az, ki az egyiptomi közoktatás ügynek európaivá tételében legtöbb buzgalmat fejtett ki; tudományos működése pedig őt jeles orientalistává teszi.

Örmény bibornok. Azarián patriarcha római küldetése alkalmából önkéntelenül visszaemlékszünk amaz ünnepélyességre, mellyel az első örmény bibornok: Hászun, ki Lukácsy-val bizalmas levelezésben állott, pár év előtt egyházunknak a pápai korona után

legmagasabb jelvényével, a bibornoki főveggel díszítettetett föl. Ezen jelvény föltevésének szertartása alkalmával Hászun hosszabb beszédet intézett XIII. Leo pápa Ó szentségéhez, melyben mély háliját fejezvéi ki bibornokká lett kineveztetéseért, kijelenté, hogy e háladatosságot nem csupán ő érzi, hanem a legnagyobb mérvben osztozik abban az egész örmény nemzet, sőt a sultán kormányja és minden alattvalója; és hogy a hála e szavait tettek fogják követni. Élénk szavakkal ecsetelte ezután a bibornok a pápának nagylelkű és üdvös gondoskodását az örmény egyház irányában, s kiemelé XIII. Leo pápa jóságát az örmények iránt, mely a kapcsot a Szent-székkal meg fogja szilárdítani... Ó szentsége válaszában kijelenté, hogy nagy megelégedéssel és örömmel fogadja a bibornok szavait, melyek csak megerősítik nemes és méltó érzelmeit az Apostoli-szék iránt. „Szeretjük újból kijelenteni — folytatá a pápa — hogy föl-ruháztván a bibornal, szándékunk vala nyilvánosan elismerni kiváló érdemeit, melyeket hosszú, püspöki pályafutása alatt az egyház körül, valamint kiváltkép az örmény egyházi kérdés békés megoldásánál tett kitünő szolgálatait által szerzett. Nem kevésbé szándékunk volt bibornoki méltóságra való előmozdítása által nyilvános és ünnepeles bizonyítékát adni az örmény egyházak iránti különös hajlamunknak, melylyel nem ohajtuk egyebet, mint jó létüket s dicsőségüket! — Ezen legmagasabb célra Ön, bibornok úr, Rómában maradván, továbbra is szentelni fogja iparkodását, eszélyét és hosszas tapasztalatait. — azon bizonyossággal, hogy jobban nem felelhetne meg a Mi szándékunknak, s elő nem mozdíthatná hathatósabban a Kelet vallási érdekeit!...” Hászun bibornokká avatása előtt több mint négy évszázad mult el, hogy IV. Jenő pápa a „római bibornal“ diszitett föl egy szerzetest a Kelet-ről; ez Bessarione bibornok volt, a görög egyház nagy tudósa, ki kiváló érdemeket szerzett a katolicizmus körül, s ki a flórenczi zsinaton a hit legbátrabb előharczosa volt. A z örmény Hászun volt a második, ki a keleti szertartású papság köréből ezen, a pápa után legmagasabb egyházi méltóságra emeltetett.

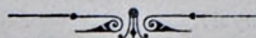
Magyar-örmény nyelvtan. Velenczében 1876-ban, a mechtarista szerzet betűivel nyomtatva egy magyar nyelven irt örmény grammatika jelent meg, melynek czime: „Gyakorlati örmény nyelvtan. Tanodai és magán használatra, irták: P. Verthanesz Jakutgián mechtarista és Vasadi Gyula, tanár.“ — Verthanesz nyelvtana egyébiránt nem az erdélyi örmény nyelvet tárgyalja, s mint dr. Pátrubány L. „Örmény tanulmányok“ című szakszerű értekezésében megjegyzi, — az alakok annyiban hasonlók csak az erdélyi örmény alakjaihoz, mennyiben Verthanesz a nyugati örmény-népnyelvet, — mely csoporthoz az erdélyi örmény nyelv is tartozik, — dolgozta fel.

A földrengések Örményországban nem tartoznak a legritkább természeti tűnemények közé. Az egész örmény felvidéken vulkanikus

nyomok láthatók s a gyakran előforduló földrengések is mutatják, hogy az ottani tűzhányó hegyek földalatti működése maig sem szűnt meg egészen. Az újabb korban előfordultak közül legtöbb pusztítást vitt véghez az 1840-ik évi, — míg a korábbiak közül a legdühöngőbbek egyike az 1313-iki földrengés volt; mely Elő-Ázsia lak legszebb városát, Aai-t, a műépítményekben gazdag s a századok pusztításai daczára mai romjaiban is felséges és tündéri látványt nyújtó székhelyét a pakraduni dynastiának halomra dönté.

Örmény katolikus hitküldérek Az erdélyrészi örmény egyház papjai közül a multban többen alkalmaztattak a római hitterjesztési kongregacio által külföldi missziókra. Így 1757-ben Jakabfi János Oláhországba (in Valachiam Turcicam) küldetett, s Mária Terézia királynő által utlevéllel láttatott el. — 1782-ben pedig Duha Kristóf szamosujvári áldozár ugyancsak a Congregatio de Propaganda fide által egyenesen Krimeába küldetett ki, hol mint hitküldér sok éven át sikerrel működött. Áldásban van maig is emlékezete Karasz-Bazárban, hol érdemes és tevékeny életét 1810-ben bevégezte. Az ottani templom és papi-lak hirdetik apostoli buzgalmát! — Erzsébet városról szintén többen küldettek az Apostoli Szentsek által külföldi missziókra, — Újvidéken pedig az örmény kath. plébánia, mely a mechtarista szerzetrend által láttatik el lelkészszel, s a kalocsai érsekséghez tartozik, ma is misszió-állomást képez, melylyel az Al-Duna mentén lakó örmény hitsorsosaink lelki szükségleteinek ellátása van egybekötve.

Helyreigazítás. Folyóiratunk marciusi füzetében (3. szám), a 88. lapon közölt latin idézetnek észrevétlenségből a 2) jegyzet nem hozta megfelelő, szabatos magyar fordítását. — Azt most elodázhatlan kötelességünk így igazítja helyre: (A hittani különbség, mi az örmény szertartású római katolikus és nem egyesült örmények között létezik, következő): „A Pápa primatussága, a tisztító-hely, a külön ítélet és a lelkek állapota halál után.“ — Különben a nem egyesültek is hiszik a lélek halhatatlanságát.

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

(Sz. K.) Mikor boldog az ország? Mikor a kard rozsdás, az ekevas fényes, — a börtönök üresek, a magtárak gabonával teljesek, — a templomok lépcsői el vannak kopva, a törvényszékek küszöbei fúvel vannak benöve, — mikor az orvosok gyalog járnak, ellenben a kenyérsütők lóháton és a tudósok kocsival — akkor boldog az ország. (Másis, febr.)

Örmény mesék: Az oroszlán, medve és a róka. Az oroszlán betegnek tette magát, hogy az állatok meglátogassák; el is ment látogatására mindegyik állat, csak a róka maradt távol. A medve

erre rágalmazni kezdé a rókát és így szólott az oroszlánhoz: „Azért nem jött el látogatásodra, mert nem akar neked engedelmeskedni.“ Alig hangzottak el e gyanúsító szavak... s ime közeledett a róka is; a farkas elejébe megy s futtára adja, hogy a medve róla az oroszlán előtt gonoszul beszélt; mire a róka: Majd gondom lesz reá... és az oroszlánhoz ment; ez azonban nem fogadta szívesen. De a róka: „Mielőtt elítélnél engedd meg, hogy elmondjam elkésésem okát;“ azután így folytatta: „Sok orvosnál jártam, hogy fájdalmadra orvosságot kérdezzek, egyéb szert azonban nem ajánlottak, hanem csak azt mondták: fogjunk meg egy medvét, nyuzzuk le bőrét elevenen és a meleg bőrrel takarjunk be téged... és fájdalom megszűnik. Erre az oroszlán parancsot ad, hogy fogják meg épen azt a medvét, mely körzetében van; az állatok megragadták és kezdték bőrét lefejtetni, a medve a kárörvendő róka szemeláttára nem sokára nagy fájdalmak között bevégezte életét.

Tanúság: Uralkodó, előljáró vagy bíró előtt ne szólj másokról gonoszat.

Az orvos. Orvos jött egy városba; itt közhírré tette, hogy — mint jó orvos — minden fájdalom ellen rendel ovszert és a betegeket meggyógyítja. Egy férfi, ki az orvost meg akarta tréfálni, számár-farkot rejtett el ruhája alá, azután hozzája ment és így szólott: A farkas megharapta számaramat, meg tudod gyógyítani? Hogyne, felelt az orvos; itt ez az ir, ára két pénz, kend meg vele a sebet... és meg fog gyógyulni... De a férfi most előveszi a farkat és azt mondja: Oh tudós orvos, a farkas elvitte számaramat... és csak farka maradt meg; tudsz szert rendelni? Mire az orvos: Ezt csak a teremtő Isten tudja meg-orvosolni, de én farkból szármárt nem tudok csinálni.

A király és a bölcs. A király a bölcshez indult, hogy tőle tanácsot kérjen. A bölcs ezt meghallotta előre; azért félig levetkezett, minden szemetet mi a háznál volt, a küszöbre tett, egyik lábát reá helyezte, a másikat pedig benyújtotta a szobába, karjára vászon darabot vett, végre egyik tenyerét szájára, másikat fődött testére tette. Ilyen helyzetben várta a királyt. A megérkezett látta a bölcsét, csodálkozott, szótlanul visszatért és eltávozott. Most a vele volt fejedelmek és szolgák kérdezték, hogy miért nem kért tanácsot? „Oh barátaim — felelé a király — ha egy évig is lakoztam volna nála, többet nem tanulhattam volna, mint mennyi tanácslatot nyújtott az ott látott 4 dolog“, melyeket így fejtett meg: „A bölcs testének meztelen része azt értelményezi, hogy akár mennyi ideig él az ember, mégis mit sem visz magával, majdnem meztelelenül távozik el e világról; a küszöbre gyűjtött szemét-rakás a világi kincset, méltóságot jelenti, mely úgy elenyészik, mint mily hamar elseprí a szemetet a seprű; a fődött testre tett kéz jelentősége az, hogy az ember tiszta életet éljen; végre a tenyérrel befődött száj, arra figyelmeztet, hogy száunkat őrizzük a megszólás- és ámulástól. (Arevelk 1887 febr. 23. 932 szám.)

TÖRTÉNETI OKIRATTÁR.

Adatok az Apaffi-ak korához. Addig is, míg folyóiratunk tere lehetővé tenné öseinknek a fennállott erdélyi fejedelemségbe költözését és itteni megtelepedésük történetét, ezen a hazai történetírás szempontjából is jelentékeny érdekű eseményhez mért részletességgel megismertetni, — nem látszik érdektelennek e korszakból az alábbi történeti okiratot olvasóinknak előre is bemutatnunk. Mint tudva van, az örmények legutóbb és tömegesen 1672-ben I. Apaffi Mihály fejedelem alatt, — ki öseinket ismételve hívta Erdélybe, telepedtek meg e haza földjén. Apaffi, ki korán átlátta, hogy a „szorgalmas“ örményekben országának, a hosszas beháborúk és a törökök pusztításai következtében úgy is nagyon meggyérült lakossága nemcsak hasznos, de sőt szükséges elemet nyert, nemsokára az örmények beköltözése után a következő pártfogoló iratot adta 1684. október 26-áról: „Becsületes híveinknek azért való instantiajokat kegyelmesen tekintvén, Thorda Vármegyében Petele nevű falunkban szállást tartó kereskedő Örményeknek részéről kegyelmesen annuáltunk arra, hogy Birodalmunkban, falukban és akármely helyeken is, minden sokadalmakban és vásárokon szabad kereskedésök lehessen, magok mesterségekkel készített bőrnemű és egyébbfele áru marhájukkal minden megbántodások nélkül kereskedhessenek, úgy mindazon által, hogy annuatim száz száz kordoványokat tartozzanak Számunkra készíteni, Görgényi Udvarbíránk adván Szkumpiát*) hozzája, az mint hogy annuálunk is praesentium per vigorem. Minek okáért felül megirt minden Rendbeli híveinknek kegyesen igen serio paraucsoljuk a felebb megirt Örményekhez ennyiben való kegyelmességünket így értvén engedjenek mindenütt birodalmunkban és minden helyeken szabados kereskedést nekik és abban őket személyekben és javakban megháborítani vagy megkárosítani semmi színek alatt ne merészeljék... Datum in civitate nostra Alba Julia**) die vigesima sexta mensis Octobris, Anno Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo quarto... M. Apaffi m. p.“ II. Apaffi Mihály sem felejtkezett meg országának újonnan betelepített bekeséges lakóiról, kik fejedelmük előde idejében, leginkább az akkori viszonyok miatt általános pangásban volt hazai kereskedelem előmozdítása tekintetéből nyertek szabadalmakat s ő is megajándékozta őket különböző kiváltságokkal; ugyanis az 1699. évben kiadott kiváltság-levélben a többek között kimondja, hogy az örmények mindenütt saját maguk által választott bíró alatt álljanak, és sem maga a fejedelem, sem tisztjei által semmi szín alatt szolgaságra nem kényszeríthetők, hanem teljes szabadsággal kereskedhetnek az egész országban!...

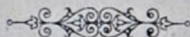
*) „Szkumpia“ növényi festék; Olaszországból hozták a timárok, de a Balatonmelléken is bőven találhatik. (L. T e c h n o l o g i a, Gergelyfi Andrásról, Pozsony, 1809)

**) Gyulafehérvár.

ki a fogságból, hogy az ifjú Andrással az orosz herceg Miczisláv leányát véteti el. — Azonban az ifju Andrásnak e másodízben czélbavett házasságából sem lett semmi!...

II. Leo örmény király, kiről itt szó van, a Rupeniták dynastiájának tagja, volt az, kinek a pápa a mainzi érsek által koronát és királyi jelvényeket küldött, s kit az apostoli követ a keresztes hadjáratokban szerzett kiváló érdemeiért Tarsus-ban, 1198-ban meg is koronázott. Meghalt 1219-ben

Leánya Izabella (örményül *Հաղթա* Zábel), Endre magyar királyfi eljegyzett menyasszonya pedig, kinek nevére vert pénzt a budapesti nemzeti muzeumban is láthatunk, s kit — mint említők — antiochiai Fülöp vett nőül — első férjének halála után később I. Hiéthum-mal (*szhjetnuť*) lépett házasságra, — ki Örményország felett csaknem félszázadon át uralkodott.

Szent Lázár szigetén.

— Úti emlékek. —

A messze elnyuló velencei lagunának San Lazzaro a legbájosabb szigete. A vizek kör s a látó határ sötétkékjéből egész szín pompában válik ki épület falainak pompeji-i vöröse s a kuszó szőlő-indáknak nedvdús zöldje. Gondolánk nagy lassan besiklik a szigetnek picziny kikötőjébe, ott állunk a mechitarista atyák kolostorának tisztos kapuja előtt. A benső megnyugvásnak, a magunkba mélyedésnek sajátos érzése fogja el kedélyünket összevegyülve a gondolatokkal, melyeket az e helyhez kötött emlékek idéznek bennünk fel. Mert ez az örmény kolostor legnagyobb varázsát nem virágzó kertjeitől, nem pompás templomocskájától, nem is a falai közt őrizett kincsektől és ritkaságoktól, hanem attól a gondolattól nyeri, hogy e csendes falak közt hónapokat töltött el költői merengésben, tanulásban és alkotásban a világirodalom egyik legkimagaslóbb alakja, az angol nemzetnek egyik legnagyobb szelleme, lord Byron. S oly hatalmas a genius bű-ereje, hogy még ma hét évtized után is lebilincsel e kolostornak helyiségeiben, melyek telvék még most is lényének forró leheletével.

A tudós örmény mechitaristák, kik a nyugati ismeretekben nevelik e helyütt fiatal keleti vérkonyaikat, kész-örömezt elbeszéli a látogatónak e sziget történetét, rendjünek keletkezését s emlékezéseiket Byron életéből, a melyek megannyi gyönyörű arabeszk gyanánt ékesítik a kolostor krónikáit.

San Lazzaro nevét 1182-ben találjuk először feljegyezve, midőn Velence már köztársaság volt. Sz. Márk porphyr- és jáspis-oszlopain, aranyan és drágaköveken kívül fekélyekkel ellepett betegeket is kapott a messze Keletről a „tenger királynéja“ a napos, a tengeri szellő által körülengett óázt jelölte ki lakó helyöknek, mely mintha azért szakadt volna el a Lido fővénytől, hogy szegényeket s betegeket fogadjon kebelébe. Ama szerencsétlenek vigasztalásául ekkor választották a sziget védszentjének egykori osztályosát sorsuknak, Lázárt.

Lassanként megismerkedtek a velenceiek a ragályos kórok távoltartásának eszközeivel s így történt, hogy egyszer csak néptelenül maradt a szenvedők menhelye a laguna hullámai között. Szél és vihar rombolta szét épületeit, összedőlt szegényes temploma s a nedves kődarabok közt századokon át kígyók s békák tanyáztak.

Vége szakadt a pusztulásnak is. A törökök feldúlták Moreát, Görögországnak e költői zúgát, mely akkoron a velencei köztársaság uralma alatt állott s modoni kolostorukból menekülni kényszerítették az örmény papokat. Velence átengedte számukra a lakatlan szigetet, melynek 1715-ben lépett birtokába Mechitar, a róla elnevezett rend alapítója.

Sok az érdekes látnivaló a tiszteletreméltó atyák kolostorában. Itt van mindjárt a kolostor udvar, vagy a „belső kert“ földísz, a négy magas, alakjával keleti minaretekre emlékeztető cзыprusfa. 1816-ban, a kolostor falai közt kifejtett legnagyobb tevékenységének idejében ajándékozta meg velök a szerzeteseket lord Byron. S nemcsak az elültetés helyét határozta meg, hanem személyesen is közreműködött a beplántálásnál. A költő keze szerencsés volt, igazi disz példányokká fejlődtek e fák s költői jelleget kölcsönöznek az egész kertnek. Feketezöld ágaiaknak komolyságát enyhíti a gazdag virágkörnyezet, a télen-nyáron viruló bengáliai s a mosolygó khinai

rózsa, a magnoliák, ezédrusok és oleanderek, melyek nem egy költői kedélyt lelkesítettek dalra. A többek közt I. Lajos bajor király emléket szentelt e gyönyörű kertnek San Lazzaro című szép költeményében.

E költemény eredeti kéziratát sok másnak társaságában, melyek közt természetesen lord Byron örmény és angol kéziratái foglalják el az első helyet, üveg alatt őrzi a kolostor könyvtára. Izléses berendezésű termekben mintegy harmincz-ezer kötet van itt, köztük igen becses keleti munkák. Európának valamennyi uralkodója s számos tudós járult hozzá e gyűjteménynek ritka kiadványokkal való szaporításához. A nagy könyvtárteremben egy mumia látható, a melyre méltán büszkék a mechtárista atyák. Ezer rőfnyi hieroglyphekkel s rajzokkal pompásan szegélyezett szövetbe van burkolva; Ungarelli és Chabas szerint háromezer ötszáz éves s egész világrészünknek legjobb karban fennmaradt mumia-példánya. Egy másik ritkaság ugyanitt az ind papyros, csodás kivitelű arannyal szegélyezett vörös írásjegyekkel borítva, melyek buddhista vallás-szertartásokra vonatkoznak.

Legbecsesebb ereklyéje azonban e teremnek a zöld teritékű asztal, mely mellett Byron dolgozott, a melyen halhatatlan műveit alkotta. A szomszéd helyiség, a sajátképeni „Byron-szoba“ legszebb lakrésze az egész épületnek. Benne őrzik azokat az időszámításunk kezdeteig visszamenő örmény kéziratokat, a melyek Byront ide bilincselték. Az erkélyéről nyíló felséges kilátás megmagyarázza, miért választotta a nagy költő lakásának ezt a szobát. A tulsó oldalon, a „Vestibulo“-ban, melynek ablakaihoz viruló granátfa nyulik fel, látni Byron arczképét görög ruházatban, s a tintatartót és tollakat is, melyeket költeményeinek megírásához használt.

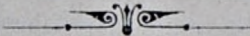
Az 1816-ik évnök egyik szép délutánján evezett e szigetre s elbűvölve annak kellemei és irodalmi kincsei által, kifejezte azt az ohajtást, hogy ide akar költözni. Az akkor don Juanként élő költő csendes fészket nyert e falak közt, melyek közé bármikor elvonulhatott kipiheenni szenvedélyeinek viharait. Alig telepedett le a szigeten, nyomban egész buzgósággal hozzálátott az örmény nyelvnek megtanulásához. Áuker Paschalis (*Յարուկիւ Աւգիւստ*) atya, tanítója, késő öregségének éveiben is örömet beszélt világhírű tanítványának

szorgalmáról. Jóformán csak az ő szóbeli előadása után tanulta meg Byron az örmény nyelvet, óriási emlékező tehetséggel levén megáldva, a mely képessé tette arra, hogy az elragadtatás mámorában, lóháton költött száz verset is híven megtartsa s egy órával később leírja. Tudvalevőleg mély gyűlölettel volt eltelve honfitársai iránt. Mint az örmény atyák beszélnek, a kik minden egyes vonást híven feljegyeztek az életéből, ha a távolból angolokat látott San Lazzaro felé evezni, bezárkozott s azt izentette, hogy meg van halva.

E szigeten időztekor már nem volt az a karcsú, halavány ifjú, a minővel legtöbb arczképén találkozunk, de annál feltűnőbb volt szépsége. Az eszményies vonások helyét vidám, az átszellemült epicureistára valló humornak kifejezése foglalta el. Arczának alsó része s csodás metszésű szája feltűnően hasonlított a belvederi Apollóhoz.

Még egy pillantás Byron olajfáira, melyeknek árnyékában átálmodta a „Chil de Harold“-ot, s bucsút mondunk a vendégszerető atyáknak, bucsút a nagy ember emlékének, ki oly lángoló érzelmeket egyesített hatalmas szellemében, s elhagyjuk Szent Lázár kies szigetét.

*

Háik-házi törzsfőnökök.

Irta: MARKOVICH JAKAB.

Armenak.

A magasztos dicső, melyet Haiknak (Հայկ Háig) érdemei homloka köré fontak, átragyog utódain is. Armenák (Արմենակ Armenág) az ép gyökérnek tiszta sarja, a küzdelmek hagyományaival kezében hű volt atyjának erényeihez. Ő igaz ügyszeretettel vette át annak kezéből a szerepet, hogy Elő-Ázsia szívéét képező örökségét gyarapítva áthagyományozza. Ennek létesítésére terített út kínálkozott, minthogy az általános törekvések eme korszakában Chor és Manaváz fivéreinek egyérműsége és ősbuzgósa folytán a munka megosztásának elve érvényre jutott. Örvedetes és sokat ígérő állapotok között élt a nemzet, a mit az egyik akart, a má-

siknak is ugyanaz volt ohajtása. A jók minden időben a jókkal tartanak, ugyanazért vad szenvedélyek szülte pártviszályok, ravasz eselszövények és bűnös közöny, melyek sok virágzó országot vérben fürösztve annak sarkköveit is meg-ingatták, ismeretlenek valának a család tagjai közt. — Armenák fivérei minden egyéni érdeket leszorító gondolattal, atyjok rendelése szerint a nemzetügy vezetését sérthetlen hagyatékul az idősb fivérre bízva s elragadóan szép buzgalommal a nemzetegységbe tömörödvé, testvériesen közreműködtek a lankadatlanul előretörékvő s minden oldalról rokonszenv által környezett nemzetfő munkásságában.

A családfő és őszfűrt iránti tisztelet-, hála- és szeretetből fakadó kegyelet, áldásosan gyümölcsözőtt az ifjú államnak, azon legváltáságosabb időszakban, midőn a nemzetek élete egyetlen csata koczkáján fordult meg. Ezen ős-erény a nemzetnek egyik változhatlan jellemvonását képezte s hála Isten! a mai nemzedékben is csontot és velőt nyert. — Hol a gyermek büntetlen kap szülőinek őszfűrteibe „távozzatok onnan!“ E pátriárkális érzület fejté meg a mozgalmas idők daczára azon szerencsés körülményt, hogy Armenáktól Aráig nyolcz évszázad hullámain át a hadviselés szünetelt. E béke nem volt csak halotti álm; mert míg sok, velőkig megromlott néptörzs saját bűneiben fuladt meg, azalatt Armenia boldog jólétnek örvendett. A fegyverzaj, a féktelen életkedv nem háborítá ez ős-időben a természetökben és erkölcsükben annyira el nem puhult s ezért hosszabb életkornak örvendő jámbor elődöket az áldott béke műveinek előállításában. Ingatlanul tanuskodnak e mellett a fényes jövő álmaival épült városoknak az enyészet vaskeze alatt nyögő helyei, a halálnak mind megannyi laktanyái s a földi dicsőség kebelrázó mulandóságának bús emlékei, melyek minden kételyen kívül helyezik azt, hogy a vad erkölcsi romlottság mételye e néptől távol volt.

Armenák a béke ölében országát szervezendő, rengeteg borította székhelyének regényesen vadon tájait Chor és Manavázra és ez utóbbinak Báz nevű fiára bizván, őmaga azon — kelet-éjszakra néző — táj felé indult, hol Arasz, Achur, Rah és Kazach folyóktól öntözött és magas bérczektől koszorúzott kies róna viruló halmai-, mezői- és festői magas-

lataival munkára ösztönző kellemes tartzkodási helyül ajánlkozott, mely pompakies területet az őtet követő hívek, a bámulandó működésbe hozott emberi erőnek hatalma által ragadtatva, lelkök megelégedett hangulatában s nyugodt békében minden szépjóra való törekvést hozva magukkal, áradatként előzönlöttek. A 13000' magas bérc alját számos telepítvénynyel behintvén, a hegyet Arakáznak nevezte, melynek a csillagmezőt kereső örök keservekben ezüstös feje felett a gyászok annyi százada időnként tompa morajjal megszólalva vonult el, s ma is tiszteletre gerjeszti az élet súlya s szellemnyűgöző befolyás alatt görnyedező nemzedéket, mely évszázadokon át elsorvasztó járszalagon tartatva, rég feléledt hazafiúi szellemmel jobb jövő után epedt. — A hegy keblén elterülő terjedelmes tó egykor a szeretet derült vonásaival tekintett le a soha meg nem zavart, egyetértéssel füszerezett zajosan-vig, munkás, pátriárkális életre, föltárt nemes kebléből kifakadó kristálytiszta üde forrásvízei s a völgy ölén nyílt csermelyei rég letűnt boldog napokról regélnek.¹⁾

Armais. 2000 Kr. e.

Armais (*Արմայիս*) Armenáknak fia a kijelölt úton hasonló elszántság- és kitartással folytatta a munkát, törhetlen, folyvást fejlesztő buzgalma az eredményről kezeskedett. Ő alapította egy kellemesen emelkedő halmon, a messze ó-korban oly jelentős szerepet viselt Armavirt Arazd unokájának nevét megörökítő Arasz folyó partján, Kazach kisebb folyó torkolatánál.²⁾ Armavir volt a következő hájk-házi fejedelmek sarjának bölcsője s állandó székvárosa, mely annyi nagy-szerű esemény színhelyeül szolgált Kr. e. 1975 óta. Egykori

¹⁾ A hegy ormon meghatóan magasló négy, úgy szintén az oldalon élesen kitűnő óriási szirtrepedések vulkani romboló elemeknek heves dulakodásai, melyek még a hájk-házi uralkodók alatt is folyamatban voltak.

²⁾ Arasz nem messze az Eufrát forrásánál ered, Daghestámban a Kurral egyesül, mely ezáltal nagyobb hajókat is megbír, hat mérföldnyi távolságra a Káspi tengerbe szakadásától. Midőn a hegyeken a hó elolvad, hihetlen magasságra nő; miért is már az ó-korban Virgil e találó kifejezése szerint »Pontem indignatus Araxes« a hidak romboló rémeül volt ismeretes; de a földet is termékenyítette.

nagy létét a vándor csak a romokban szemlélheti, bús szelők lengnek ma fölöttök, hol a szárnyra került per is fénytelt századoknak viszontagságos multjáról beszél.¹⁾

Armais több fia közül a számos családú s a háztartásban nem a legszigorúbb mértéket követő Sarának az Akhur folyamtól átszelt s kitűnő gabnatermelésre alkalmas Sirák (*2nənjqhūn*) rónát kies virányaival jelölte ki birtokául. A terjedelmes 4300—5200' fekvőségű s a verőfényben hullámzó kalászok eme hazájában a kifogástalan étvágnak örvendő Sirák bátrán szegre akaszthatott minden gondot, a hol mint-ha maga a természet minden töprengést átokkal sujtott volna. Még Kr. u. az ötödik században is divatban volt az egészséges gyomorról megáldottokról emez ügyesen eltalált gunyor: „Ha Sára gyomrával birsz, mi nélkülözzük Sirák magtárait.“ Armais után ennek fia Amasia vette át a vezető fonalat.

Amasia.

Amasia hiven teljesíté földadatát s országlata alatt a hon csinosodásának ügyei szakadatlan gyűrűzetben folynak. Három fia volt: Kegám (Szép), Párok (Dicső) és Czolák (Fényes), kikkel Armavirból Arasz folyamon átkelt, hogy benépesítse az emberi nem kiindulási pontjának örökös hóval fedett, égbe meredő óriási-vulkán képződvénynek téreit, hol Noé bárkája megállapodék. E földalatti tűz által megviselt agg-hegy az Arasz folyótól öntözött s hegyektől környezettágos síktéren 17212 lábra emelkedik, kiálló két kúpja nagy és kis Ararát, csaknem állandóul felhők közé rejtőzik. Arasz kies síkságairól szemlélve, egymásra halmozott hegyek és szirtek roppant tömegének képét viseli, bárka koszorúzta fejét pedig ötven mérföldnyi távolságra tünteti fel, mintegy jeleül annak, hogy az ország feje és központja a nemzet ősjogainak őre. — Területe oly nagy, hogy a síkságon való megkerülése egy jó lovasnak ötnapi dolgot ad. Virányain

¹⁾ Ennek omladványaiból épült 1816-ban egy város, mely az eriváni török Huszein Serdárról »Sardarabed«-nek neveztetik. Az oroszok azt és annak várát erődökkel látták el; ugyanekkor épült Sahriar jelentékeny helység, jelesen annak örmény temploma. Mindkét helyen 140 belföldi család lakik. Leont Alisan Topograph. 65. l. és Dr. Molnár Antal »Armenia« 1887. 3-ik sz. 73. l.

lővak és őszvérek tenyésztek, részben (mint még ma is) kitűnő fajúak, melyeket már a hetedik században tyrusiak szoktak megvenni.¹⁾ Ugyan e siktéren két fiáról nevezett s egymástól egynapi távolságra eső Párakod és Czolágerd városokat alapítván, a hegyet, melynek előbbi neve az őshajdan homályában vész el, saját Amasia nevééről Masisnak nevezi. Az ó- és újkori örmények is Ararát hegyét Másisnak nevezik; Ararát alatt pedig központi Armeniát vagy is a hegy közelében elterülő nagy tartományt. A szentírás és a külföldi írók Masis helyett Ararátnak nevezik nem csak a hegyet, hanem az egész országot.²⁾ Amaannak tövében feküdt Agori helység, melynek most is nemes szőlőfajt termő környezetében helyezi a hagyomány ős-atyánk Noénak szőlőkertjét. Minden elmulik, él az emlékezet; Agori, mely a kegyeletes helyek közt oly előkelő helyet foglalt el, 1840 június 23-án kezdődött s Ararát izzó katlanszerűségénél fogva két hónapon át ismétlődött földrengés folytán elenyészett háromszáz házában lakozó örmény családdal, Nisibi Szt-Jakab nevét viselő templom és emlékezetes temetőjével együtt, mely utóbbiban ezredéves síriratok voltak.

A nép szent hagyományként őrzi ma is a helyet s annak emlékeül alább a hegy tövében épült az Új-Agori 180 házzal, s az itt élő nemzedék tisztelettel adja át a réginek nevét és helyét az utókornak is.

Kegam.

Kegam, (*q̄b̄q̄ud'*) atyja halála után tervező szellemével tágas pályatért nyitott az előhaladási munkásságnak. A kormányzást Hárma fiára bizván Armavirtól éjszak-keleten elterülő s saját nevééről Kegámnak (palus Gelacunia) nevezett tónak tarka vegyületű lényeivel gyönyörködtető téreit telepekkel behinti, melyek Kegarchunik vagy is Kegam kir. telepeknek neveztettek. Itt született kisebb fia a nemes maga-

¹⁾ Duncker Miksa. Ó-kor története, első köt. 486 l.

²⁾ Izaiás 37 v. 38. »Terra Ararat.« Jerem. 51. v. 25. »Annun-
ciate Regibus Ararat.« Szt. Epiphanius és Cedrenusnál Lubar néven fordul elő. Csámicsián, Örm. tört. I k.

tartású, bátor, vállalkozó hirneves íjász és ékesszóló¹⁾ Sziszág, ki az atyjától nyert s Ararattól délre fekvő örökségét higgadt kéz- és karral egész Kur folyóig terjesztette, utóbb a Kur és Káspító közti síktért is északi hegyvidékeivel együtt sajátjává tevén, az egész területet a mézbeszédű Sziszág az ő melléknevéről Aguania-nak — az ókori földképeken — Albania — nevezte.²⁾ Ettől származik a történelemben nagy szerepet vivő s zajongó hullámokon, az élet keserű csapásain átevező Siunik fő-család. Kegam mielőtt fejét örök nyugalomra hajtaná, Kegam tava és Arász folyó közt saját nevét viselő Keg hegy tövében a természettől megerősített helyen egy rohanó folyó mellett építé a szép Kegami várost, melyet azután unokája Kárnig — báránka — erődökkel ellátva, ma Karni név alatt ismeretes.³⁾

Hárma 1350 Kr. e.

Hárma (*Sauphu*) erőteljes ág a régi Haik törzsből atyjának meghagyásából Armavir városban székel, s azt számitáson nyugvó előrelátással — minthogy jól szervezett, majdnem egészen benépesített országára önkéntelenül sovár pillantásokat kezdtek vetni a szomszéd népek — magas fallal kerítvén tornyokkal rakott meg ama habok meggátlására, melyek idáig a hullámok körén kívül esett országa körül már egymást érték-üzték. Ezzel a székhely változások megszüntek.

Ime megjelenítve állanak előttünk az idő távolságában levő események, a nemzet társadalmi fejlődése, valamint homályfödte hordnokainak egész tiszteletreméltó személyiségei, kik ellen a kendőzetlen történelemnek le nem zárható ajkai panaszt nem emelhetnek. A mondottakat összevetve tekint-

1) Gorovápán »ékesszóló.« Gorov, gorovi, = *gorov* erős, hős, kitünő éleseszű, szemes, erélyes okos, ügyes. Történelmünkkel, ha szintén nem is egykorú, de — mindenesetre — régi és jó hangzású Gorove családnév ez ős-szóban leli értelményét.

2) Aghu, *agh* = mézes, édes, kedves nyájas. Téves az angol Whiston fivéreknak a tősgyökeres Aghu — alu — örmény szóra vonatkozó véleménye, kik ezt, mivel értelményét nem tudták, nem is tartották örmény szónak.

3) Kárni — Gárni — erőd 1679-ben földrengés által elpusztult. Indsidsián. Örmény régészet 267. l.

sük azokat, mint kiindulási pontot, honnan a kezdeményezés bajain szerencsésen áthatoló nemzetnek eddigi kifogás alá nem vonható zajtalan élete könnyen felismerhető. Képzletben ott lenghet a lélek, a családsterü államszerkezet kapcsán, vezetőik iránt őszinte alárendeltségben, törhetlen hűséggel eltelt ősök körül, kik honalapítás tekintetéből mintegy porondban játszva, anyagszerzés végett kiaknázzák a sziklák kebleit s az ős-erdők rengetegeiben szorgalom verejtéket izzadnak.

A mélyebb pillantású buvár régi nyomok után indulva, ha csupán a roppant terjedelmű tért, a Van tavát és környékét veszi vizsgálódása tárgyául, el kell ismernie, hogy a legkecsegtetőbb körülmények között nagy reményekre épített tizenkét város s több mint százötven kisebb helység, melyek azt környezték, műrégészeti szempontból is érdekes világot vetnek a gyorsmervű növekedésre. Ezekben a kor főjellemtvonását híven kinyomva találja. Körbe jár itt a történelem szava és síró érzéssel zengi az egykori virágzást, mely jelenleg szomorú szünetet tart. Ábrándokat kergetünk? A helységek nagyobb része ma is lakhelyül szolgál a lealáztatások alatt megtört utó-maradéknak, kiknek elődeikkel szabad röptében, a nemzeti lelkesedés oly óriási munkának csodáit műveltette, hogy — úgy szólva — a kő is virágzott a hol ők egyszer letelepedtek; mások pedig kiáltó bizonyítványul romba heverve, szomorú képét tárják fel annak, hogy itt az átélt események hatalmas fájdalmas változtatást hozott létre. — A sziklák gyomrát átmetsző mesterséges csatornák, vízvezetékek, hajmeresztő mélységben tartós alapokra fektetett gátak, falazatok a sors balcsapásai daczára igazságot szolgáltatnak a hagyomány érveinek.

A békés kormány alatt, mily gyönyörűen vala egyesülve a honszerelm a munkássággal, egygyé olvadva a férfias egyszerűségben, hogy ily hangulat meleg háása alatt, a siker jogosult reményével nézzenek egy zajosabb korszak elébe, melyben annyi századon át szerzett jólétet és önállóságot a fegyver csörtései között is föntartani képesek legyenek. Mint-hogy ily jelenségek egy népfaj életrealitásának biztos jósai, ki az, kinek szive forró vágygyal ne dobogna fel ily erények

becsért? ha szintén a józan hideg ész, nem pedig érzelmi árját veszi sinormértékül. . . .

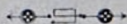
Kövessük tovább Armeniának ez idő alatti fejlődését.

A béke ölében átrepült már a nemzet hosszú messzeséget, nyolcz századot a nélkül, hogy a szívós kitartás és társulás szelleme megsibbadt vagy épen a szakadás dúlakodott volna annak keblében. A lefolyt kor ovatos volt, hogy biztos alapot keressen, amiért nagyon fölösleges munka volna azt hosszasan bebizonyítani.

Szabad legyen tehát röviden följegyezni, miszerint az ország ama hosszú századok lepergése alatt békés arculatát megtartva az élénk és jóindulatú érdekeltségnek — a mocskotalan becsületnek azon tiszta lapját tárja fel, melynél nemesebbet a történelem föl nem mutathat. Talán kalandos ez állítás? Talán bizelgés a tetszelgő hiúságnak? Korántsem; tények mondják, hogy az őskor bármely népe mellé pirulás nélkül állítható örmény nemzet, biztos lépéssel haladva áldásos javaknak örvendett.

A béke éveit immár a hódítások véres korszaka váltja fel. Nemzetegyedi szempontból a komoly munkálkodás eme nevezetes korában, a felzudult zivatar elhárítására nem hiányzott nagyatermett férfiú, ki az egyetértés szülte dicső eredménynek diszlobogóját a győzelem magaslatára föltűzze.

E fontos szerep betöltésére hivatott férfiú Kegámnak fia, Ábrahámuk kortársa: Aram.

Az örmények élet-viszonyai a különféle országokban, különös tekintettel hazánkra.

Irta: ÁVEDIK LUKÁCS.

II.

Az örmények új telepének tekinthető India. — Az igaz, hogy a megtelepülés korában állapotuk kedvezőbb volt; de a kereskedés maig is sok helyen e nép kezében van. Az ide jött örmények Perzsiából származtak. Ugyanis az ispáháni örmények kereskedés végett idáig hatolván, itt letelepültek; később aztán még többen követték példájokat.

Ezen kereskedő nép ügyessége által egész Indiának ura volt, míg az angolok ide be nem fészkeltek magukat. — A 25,000-nyi örmény itt is szép kiváltságokat nyert; több előkelő hivatalnok, tábornok, bankár emelkedett ki közülök és vagyonosságuk által Indiának előnyére váltak. Habár az angolok India elfoglalása után az örmény kereskedést szűkebb körre szorították, maig is több fontos helyen, mint: Calcutta, Bombay, Madras, Batavia, Singapore s más városokban is örmények vezetik a kereskedelmet, az indiai angoloktól nyert szabadalom folytán.

Az örmények, a gyarmatokon kívül, kereskedés végett az ó-világ három részének minden nevezetesebb városaiban s kikötőiben elterjedtek. Nagyobb számmal költöztek Európába; főleg: Amsterdam, Livorno, Trieszt, Velence, Róma, Ancona, Páris, London és Bécsbe; ma azonban e helységekben részint bennlakókkal vannak összeforrvva, részint e városokból kiköltöztek; de az általok épített műemlékek, templomok, erődök s nevőkről elnevezett utcák azt hirdetik, hogy itt örmények laktak...

Ázsiában nincs nevezetes kereskedelmi hely, hol legalább néhány örmény család ne volna. Afganistan fővárosa-Kabulban maig is létezik néhány család, azon ezernyi örmény telepítvényből, kiket Nader és Achmed sah-ok Ispahan (Új-Csugha) városából vittek be. Ezek Turán fejedelem korszaka alatt magas hivatalokat viseltek; de Timur sah halála után a trónkövetelés viszálya kiütvén, sok család onnan kiköltözött úgy, hogy a kabuli örmények számát alig teszik 50 lélekre.

Hasonlóképen a chinai birodalom, mely az idegenek előtt sokáig zárfalat képezett, a 14-ik század elején látott kereskedő örményeket; ezen állítás igazságáról tanuskodik András, Kánton püspöke, ki azt mondja, hogy egy beszár-mazott gazdag özvegy örmény saját költségén építtetett templomot, melynek romjai most is láthatók.

Afrikában Habesig terjedtek, jóllehet Egyiptomban már régen voltak örmények, kiknek számát az akkori örmény-írók 3000-re teszik. E század elején Portugalia, Habesbe örmény követet küldött; 1834-ben pedig a habesi egyház

ÁZÁRIÁN I. ÖRMÉNY PATRIARCHA.

(ՍՏԾՓԱՆ ԱԶԱՐԻԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ.)
Π ΑΝ ΑΖΑΡΙΑΝ